

ТІНЬ ВІЗАНТІЇ НАД ГРЕЦЬКОЮ ЄВРОПОЮ

«Візантійщина»: візантійський
цивілізаційний спадок у Центрально-
Східній Європі / За ред. А. Домановського,
О. Файди; уклад. М. Домановська. Харків:
Майдан, 2018. 332 с.¹

Пишучи про Україну, італійський географ XVI ст. Джованні Антоніо Маджіні у своєму творі *Geographiae universae* (Венеція, 1596 р.) чітко розділяє тих, хто “sunt sequentes religionem Romanam” (слідують римському обряду) та “Rhussi seu Rhuteni appellantur” “qui lingua Sclauonica utuntur ... ritum et fidem Christi Graecorum more sequuntur” (руси чи рутени називаються, які використовують слов'янську мову та слідують християнському обряду та вірі греків). Тінь Візантії і досі висить над Східною та Південною Європою?

Поштовхом до укладення збірки **“Візантійщина”**, як зазначають редактори, стало гасло Харківського Майдану 1 грудня 2013 року “Досить візантійщини!!!”. Що таке та сама “візантійщина” у баченні

«ВІЗАНТІЙЩИНА»:
візантійський цивілізаційний спадок
у Центрально-Східній Європі

¹ Коротку анотацію було також опубліковано у часописі «Критика»: Мельник М. [Анотація] // Критика. Рік XXIII. 2019. число 9–10 (263–264). С. 36.

інтелектуалів з Центральної та Східної Європи, з минулого та сучасності – таке запитання ставлять собі автори цього збірника.

Руслана Демчук (“Візантійські” лексеми: традиція означення в імперському дискурсі”) спробувала виокремити “візантинізм” як історико-культурну категорію, як метакультурний феномен, що формує релігійну та естетичну свідомість народів-реципієнтів, та “візантизм”, як категорію соціально-політичну і, водночас, як негативну імперську ознаку, синонім цезарепапізму. Але цим авторка не обмежується. Розглядаючи російську філософську спадщину, вона ставить питання: що у негативі “візантизму” є дійсно візантійського, а що – його московською інтерпретацією? Чи не є “візантіщина” не “підмороженою спадщиною” (Є. Кузьміна-Караваєва), а важким імперським спадком самої Росії?

Валерій Трофімов (“Візантія в імперському дискурсі А. Дугіна”) наголошує, що присвоєна російським дискурсом Візантія стала не предметом осмислення, а об’єктом маніпуляцій. Для того самого Дугіна Візантія – це не історія чи культура, а певна метафізична сила, що утримує світ від занепаду («катехон»), сила, яка переходить в часи Івана IV до Росії. Таким чином, вся історія Візантійської імперії – всього лиш вступ до історії імперії Російської. “Євразійство А. Дугіна є антимодернізаційною мілітаристською ідеологією, зумовленою комплексом неповноцінності стосовно Заходу”, – пише автор.

Андрій Домановський (“Імперські маріння Росії про Візантію від XIX до XXI ст.”) копає глибше, шукаючи присутність уявної Візантії в думках російських інтелектуалів, у тому числі тих, яких попередня історіографія малоє великими царепоборниками. Так, саме уявної, бо чимало з них, починаючи від Чаадаєва, і закінчуючи Александром Дугіним, дивлячись на Візантію, бачать не Константинополь, а Москву. “Москва, и град Петров, и Константинов град – Вот царства русского заветные столицы”, – писав Фьодор Тютчев у «Російській географії». Політика, особливо прагнення Росії заволодіти протоками, настільки в’їлися у російську візантиністику, що Федір Шміт на початку 1930-х пише викривальну статтю «Політика і візантиністика», яку не вельми люблять згадувати російські дослідники. Але чи варто українцям відмовлятися від справжніх візантійських витоків власної історії, якщо її, уявну Візантію, прагнуть привласнити собі імперці? – запитує А. Домановський. В інтерв’ю газеті «День», яке теж публікується у рецензованому збірнику, харківський візантиніст говорить про проблеми вивчення Візантії в сучасній Україні, порівнює важливі періоди з життя імперії з сучасністю в Україні та Росії.

Російський політолог *Андрій Окара* (“Константинополь – Київ: Візантійська спадщина як фактор побудови нової української ідентичності”) за-

кликає українців не відмовлятися від Візантії. На його думку, у Візантії треба бачити не так Схід, як Європу, а Україні, на відміну від Росії, треба продовжувати не імперські традиції, а візантійську антропологію. Певним передбаченням отриманого 2019 року Православною церквою України Томосу є слова Андрія Окари про те, що “Вселенський патріархат ... є ключем до утворення в канонічний спосіб Української Помісної Православної Церкви” (с. 188). Важливим, на нашу думку, є зроблений автором наголос на перевазі суспільної ролі Церкви в Україні над “державною”.

Алексей Лідов (“Лики і маски Візантії”) каже, що основний урок Візантії є в тому, що вона була, і це наше велике надбання. У статті Лідова (опублікованій з певними скороченнями, без закидів у бік України у «націоналістичній пропаганді») відчувається імперський сум за “втраченим” Константинополем і чорноморськими протоками, але автор втішає себе тим, що важливішим є спадок духовний, і його треба плекати. Лідов стверджує, що українцям потрібно зрозуміти свою «візантійську ідентичність», і тоді їм легше буде існувати у рамках західноєвропейської цивілізації, куди вони нібито прямують.

Але в Україні та її мислителів своя історія стосунків з образом Візантії. *Олег Файда* (“Маркери “візантинізму” в українському культурному просторі (інтерпретації Тараса Шевченка та Івана Огієнка)”) протиставляє світогляди письменника та вченого, перший з яких, перебуваючи під впливом ідей Просвітництва, “візантійською” бачить Росію часів царя Миколи I, а другий не мислить без Візантії української культури та православної віри, у тому числі й автокефалії Східних церков. Якщо Шевченко бачив у Візантії важкий тягар, то митрополит Іларіон – рідну матір всього свого, українського, однак світоч православ’я не докоряє поетові нехтуванням коріння, а навпаки, показує, що духовна основа юних літ Тараса Григоровича лежить саме у православній вірі та візантійській спадщині.

Ольга Бізун (“Соборність” у творах Тараса Шевченка: рецепція канону”) розглядає богословські питання творчості Кобзаря, і приходять до висновку, що “богословсько-догматичні ідеї “єдності у Христі”, актуалізовані у мотивах страдництва, мучеництва, мають у творах поета типологічні наближення з традиційним києворуським феноменом “страстотерпства”, що бере витoki у візантійській житійній літературі”.

Роль і місце Візантії у працях Михайла Максимовича, Пантелеймона Куліша, Миколи Костомарова, Олександри Єфименко намагається дослідити *Іван Куций* (“Візантія на ментальних картах українських істориків XIX ст.”). Автор вважає, що на той час українські історики бачили перед собою три головних цивілізаційних моделі – Слов’янщина, Захід та (азійський) Схід, і Візантія чітко не вписувалася у жоден із них. Водночас,

Візантія і не була чужою. Відповідно, лише Олександра Єфименко бачила у візантійській спадщині для України велику позитивну роль, тоді як інші наші мислителі приписували візантійському впливові на Русь пізнішу її “відсталість”, “невігластво”, “нецивілізованість” (Куліш), а прикметник “візантійський” пов’язували з іменниками “пихатість”, “церемонність”, “аскетизм” (Костомаров).

Олег Дзярнович (“Розщеплена свідомість: білоруська історіографія про візантійський цивілізаційний спадок. Історичні синтети та університетські підручники”) вивчає вагання білоруських інтелектуалів, які досі не можуть визначити, чи були візантійські впливи на історію та культуру батьківщини благом, чи злом. Так, Георгій Штихау та Сяргей Тарасов пишуть, що прийняття візантійського християнства покращило моральний стан суспільства, долучило Білорусь до «традиції греко-римської цивілізації» (Г. Сагановіч), прискорило розвиток міст (Святлана Сілава), і, одночасно, «ускладнило відносини з деякими країнами Західної Європи». О. Дзярнович наводить цікавий сюжет. Під час німецької окупації білоруських земель протягом Першої світової війни тут побував німецький археолог та славіст Альберт Іппель (1885–1960 рр.), вчений, який чи не вперше вжив термін «білоруське мистецтво» (стаття 1919 р. «Zur weissruthenischen Kunst»). Саме він зауважив, що «народне мистецтво Білорусі ще зіграє коли-небудь важливу роль в історії мистецтва», і, можливо саме його розвідки підштовхнули до розуміння самотності білоруського мистецтва Миколу Шчакаціхіна (1896–1940 рр.) – ось так деколи погляд зі сторони допомагає народові та його духовним провідникам зрозуміти свою важливість.

Статті Сергія Лучканіна та Віржиліу Бирледяну (“Походження румунського народу та його мови, початки румунської державності і Візантія в румунській історіографії” та “Образи та інтерпретації поствізантійського спадку. Досвід румунської історіографії”) аналізують румунську історіографічну традицію. У цьому вони перегукуються з порівняно свіжим дослідженням Діани Мішкової “The Afterlife of a Commonwealth: Narratives of Byzantium in the National Historiographies of Greece, Bulgaria, Serbia and Romania” (Entangled Histories of the Balkans, vol. 3, ed. Roumen Daskalov and Alexander Vezenkov. Leiden; Boston, 2013), що свідчить про те, що увага до “візантійської” проблематики на часі.

Крім історіографічних та світоглядових, присутні у збірнику також історичні публікації (Володимир Селевко, “Політика повсякденного життя у Візантійській імперії за умов кризового стану XIII–XV ст.”), пропозиції з диджиталізації візантійського спадку (Юрій Петрунін, “Інтернет-проект відродження Візантії”), та пропозиції з інформування про візантійську

спадщину через “християнську антропологію” (Олена Петриківська “Візантія після Візантії”. Як зберегти спадок?”), інтерв’ю з Касією Сеніною, Сергеем Суворовим та Андрієм Домановським, рецензії.

Чи існує Візантія після Візантії? Мабуть, так. Якщо у Новому Світі ми бачимо Латинську Америку, то, мабуть, у Європі є певний феномен Грецької Європи – сукупність країн та регіонів Середземномор’я, Балкан, Центральної та Східної Європи, які у свій час потрапили під культурний та політичний вплив Константинополя, і досі несуть сліди цього впливу.

Микола Мельник